

ПРАБЛЕМЫ ПЕРАСТВАРЭННЯ ПАЭМЫ ЯКУБА КОЛАСА «РЫБАКОВА ХАТА» ПРАЗ РУСКІ ПЕРАКЛАД

С. Я. Дзірвук

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, вул. Сурганава, 1, корп. 2,
220072, г. Мінск, Беларусь, sveta.dirvuk.32victoria17@mail.ru*

На аснове атрыманых дадзеных у ходзе аналізу мастацкіх тэкстаў было выяўлена, што пераклад перастворанага твора – з’ява актуальная, але гэта адбываецца на якасці выніковага тэксту. Даказана, што праблемы, якія ўзнікаюць у працэсе перакладу, назіраюцца на некалькіх узроўнях (лексікі, пунктуацыі, вобразаў і тропікі). У дакладзе прыведзены магчымыя шляхі іх вырашэння.

Ключавыя словы: пераклад; тэкст арыгінала; тэкст перакладу; перакладнаўства; тэкст-пасрэднік; мова-рэцыпіент.

Творчасць Якуба Коласа цэніцца ў многіх краінах свету, пашыраць яе дапамагае праца перакладчыкаў. Цікавасць да яго спадчыны была сапраўды высокая, але не ўсе спецыялісты дастаткова дасканалы валодалі беларускай мовай, таму знаходзілі выйсце ў перастварэнні перакладзеных твораў.

Мы разгледзім першы раздзел паэмы Якуба Коласа «Рыбакова хата» [1], які быў увасоблены на рускай мове савецкім паэтам і перакладчыкам Сяргеем Гарадзецкім [2]. Гэты тэкст для перакладу на чэшскую мову скарыстала пісьменніца і перакладчыца Зора Беракава [3]. Як адзначыў А. Мажэйка ў артыкуле газеты «Літаратура і мастацтва», яна «імкнулася захаваць усе асаблівасці рытмікі твора, яго зместу. Але пераклад зроблены не з арыгінала, як, напрыклад, пры выданні “На ростанях”, а з рускага тэксту. І гэта не магло не адбіцца на працы З. Беракавай» [4]. У сваім водгуку А. Мажэйка не пацвярджае сваю думку прыкладамі.

У ходзе аналізу трох тэкстаў мы заўважылі, што абое перакладчыкі імкнуліся да даслоўнага ўвасаблення на сваіх мовах. У суадносінах «беларускі тэкст – чэшскі тэкст» парушэнняў у змесце не выяўлена. Даслоўная перадача назіраецца ў перакладзе параўнанняў: *вядзе, як кампас, у той двор – как компас, поведёт туда – jak kompas, dovede ho tam, як у пнячуры таракан – не жить, как в стенке таракан – nežít, jak šváb ve spaře stěn*. Апушчана было толькі адно параўнанне на этапе рускага перакладу: *І след яго прапаў, бы ў віры – И не найти следа Игната! – Beze stop zmizel do peznáta*. Абое перакладчыкі заўважылі і метанімію, таму ва ўсіх трох варыянтах яна прысутнічае: *Што застагналі ўсе Сымоны – Что застонали*

все Симоны – *že splácou všichni Simonové*. Эпітэты ў раздзеле часцей захоўваюцца, але ў адным выпадку дадаецца чэшскай перакладчыцай: *I lidé i x s sebou zabrali* – *И люди их с собой забрали* – *Vzali je s sebou lidé dobří*. У дачыненні да метафар заўважаем наступнае:

1) метафара дадаецца ў рускім тэксе: *i дрэвы ў шэрані стаяць – лес нарядился в жемчуга* – *křišťaly září na větvích, наветра чыстае лясоў – дыханье чистое лесов* – *čistý dech lesa, pomněnky*;

2) метафара дадаецца ў чэшскім варыянце: *3 дня ў дзень з начлегами цяжэй* – *С ночлегом каждый день трудней* – *S počlehem kříž je víc a víc*;

3) метафара замяняецца ў рускім тэксе: **Глядзіць лес** *вогнішчам пустым* – **А лес безмолвен**, *недвижим* – **Les mlčí**. *V světle slunečním*.

Адразу некалькі з’яў адбываецца ва ўрыўку: *А ночь рассыпала каралі / Над гмахам сцішанай зямлі* – *А ночь алмазы рассыпала / По кровле стихнувшей земли* – *Na střeše země v noci ztichlé / démanty hvězd ze zaskvěly*. Па-першае, захавана метафара *над гмахам* – *по кровле* – *na střeše*. Па-другое, згублена адухаўленне ночы ў чэшскім тэксе. Па-трэцяе, у ім жа метафара *каралі* – *алмазы* – *démanty* паясняецца прамым значэннем праз назоўнік *hvězd*. Падагульняючы, мы можам адзначыць, што на ўзроўні тропікі, канкрэтна метафар, прысутнічае шмат змен, большасць з якіх у рускім варыянце. Мы лічым гэта адной з праблем, бо менавіта рускамоўны тэкст з’яўляецца другасным, і з яго робіцца пераклад на чэшскую мову. Н. В. Якавенка ў сваёй працы адзначала: «у свядомасці перакладчыкаў часта існуюць пэўныя стэрэатыпы, якія датычаць вобразна-выяўленчых сродкаў, стылістыкі выказвання, ідэі і г. д., згодна з якімі яны свядома або несвядома “папраўляюць” аўтара. Падчас перастварэння літаратурнага твора перакладчык павінен імкнуцца “сказаць амаль тое самае” (У. Эка), што аўтар, і ні ў якім выпадку не больш, інакш у выніку атрымаецца ўдасканалены мастацкі твор, але не добры (не адпаведны арыгіналу) пераклад» [5, с. 25]. У нашым выпадку змены адбываюцца на ўзроўні не сэнсу, а паэтыкі і тропікі, што ўплывае на мастацкую выразнасць.

На ўзроўні вобразаў і рэалій змен назіраецца істотна менш. Першае, што заўважана, чэшская перакладчыца рэдка ўзгадвае імёны герояў, хоць у рускім варыянце яны ёсць у поўным аб’ёме (напрыклад, дзядзькі Аўдзeya і цёткі Галі, якія кінулі дзяцей адных). Але гэта другасныя героі. Часцей замяняюцца імёны Марыны і Данілы – галоўных герояў – на агульныя назоўнікі *mladý pár, dívka* і да т. п., толькі за кошт гэтага не губляецца сэнс, застаецца зразумела, пра каго гаворка. У цэлым выглядзе было захавана толькі імя Сымона – былога ўладальніка хаты. Як пісала Н. В. Якавенка, «пэўнае несупадзенне дзвюх форм існавання літаратурнага тэксту (у арыгінале і перастварэнні) непазбежнае, таму непазбежны частковыя мастацкія і стылістычныя страты ў перакладзе, абумоўленыя моўнай

сістэмай літаратуры-рэцыпіента, што заканамерна прыводзіла да страты пэўнай інфармацыі. Прытым страты пэўных элементаў мастацкага тэксту не заўсёды з'яўляюцца паказчыкам неадпаведнага арыгінала перастварэння, а сведчаць пра магчымасць варыятыўнасці» [5, с. 11–12].

У радку *Вядзёрка, вуды, кацялок – Ведро, уду и котелок – rybářské svoje nářadí* чэшскага тэксту апускаецца пералічэнне рыбацкіх рэчаў, што абумоўлена цяжкасцю вершаванага перакладу. Падобная сітуацыя і ў гэтым прыкладзе: *баравікоў збяруць яны – И, разживясь добром лесным – co les dá, tím se nasytí*, дзе магчыма заўважыць апушчэнне назвы грыбоў у рускім тэксце. Гэтыя выпадкі з'яўляюцца прыкладамі, калі варыятыўнасць дапушчальная. Не менш цікавы дадзены ўрывак: *Дзе гаспадыня запраўская / пачэ бліны і скварыць здор – Где у хозяйюшки в сметане / блинов полна сковорода – kde kuprůch vdolků na smetaně / je plný pekač přichystán*. Акрамя таго, што ў чэшскім тэксце знікае самабытны вобраз гаспадыні (у гэтай сітуацыі варыятыўнасць пры перакладзе дапускаецца), менш адэкватнай бачыцца замена вобразаў «бліны – пончыкі». Паводле этымалагічнага слоўніка назоўнік *palačinka* з'явіўся ў чэшскай мове пасля 1900 года [6, с. 428]. Таму на момант перастварэння твора ён існаваў ужо на працягу шасцідзесяці гадоў. Больш новыя назоўнікі *lívaneč* [7], *blin* [8] (падаецца множны лік апошняга – *bliny* – з паясненнем, што ён выкарыстоўваецца ў рускамоўным асяроддзі) змешчаны ў SSJČ, які быў складзены ў 1960-х, а гэта значыць, што на момант перакладу тэксту, які выйшаў у 1960 годзе, яны таксама маглі існаваць. Такім чынам, можна меркаваць аб невыпадковай падмене паняццяў на падставе цяжкасцяў вершаванага перакладу. Але гэты выпадак варыянтаў не дапускае, бо вобраз пончыкаў не з'яўляецца характэрным для тагачаснага сялянскага беларускага жыцця. Таму такая трансфармацыя нясе праблему ўспрыняцця вобразаў і ўяўлення рэчаіснасці ў перакладных тэкстах.

На лексічным узроўні таксама адбываецца шэраг дастаткова глабальных і цікавых змен. Вяртаючыся да пытання імёнаў, мы лічым вартым адзначыць іх напісанне: *Марына, Сымон – Марина, Симон – Marina, Simon*, з-за адсутнасці перадачы асаблівасцей беларускага вымаўлення больш характэрнае для рускай мовы. Перакладчыкамі захоўваецца экспрэсіўная лексіка (*průkašovi, hltoune, vydrůdich*), прысутнічае толькі адна змена *здохнеш – сдохнешь* нейтральным *budeš v truhle*. У перакладзе *на сані чэша капылы – для санок тешет копылы* назіраецца цікавы спосаб захавання рэаліі, выражанай назоўнікам *капылы*. С. Гарадзецкі яго захаваў і пад зноскай даў яго значэнне 'деревянные бруски, вставляемые в полозья'. З. Беракава пераклала апісальна: *vyrábí sloupky do saní*, дзе *sloupky* – гэта брускі. Рознымі шляхамі, але перакладчыкі дабіліся яснай перадачы

сэнсу. А вось у радку *пячэ бліны і скварыць здор* апошні вобраз быў страчаны ў абодвух перакладах, бо дадзены назоўнік належыць да беларускай безэквівалентнай лексікі, а перакласці апісальна, як ‘нутряной свиной жир’ у вершаваным тэксе праблематычна. Нельга не засяродзіць увагу на радку: *Праходзіў час, плылі нядзелі*, які на рускай мове быў увасоблены як *Мелькают дни, плывут недели*. Гэты момант можна разглядаць з дзвюх пазіцый. Пара «нядзелі – недели» – яскравы прыклад міжмоўнай аманіміі, якая часта становіцца праблемай і спараджае памылкі пры перакладзе. Таму гэты момант можна было б расцэньваць як хібу на этапе рускага перакладу, які выклікаў памылку ў чэшскім тэксце: *dnu ubíhají, týdny plynou*. Нягледзячы на тое, што сэнс істотна не змяняецца, бо нядзеля прысутнічае раз на тыдзень і заканчвае яго, пры ўзнікненні іншых прыкладаў міжмоўнай аманіміі перакладчык мусіў бы іх улічваць. Менавіта ў разгледжанай намі сітуацыі ёсць і іншы бок. Не трэба забывацца, што ў творчасці Якуба Коласа прысутнічаюць русізмы. С. М. Запрудскі ў сваім артыкуле пісаў пра лексіку аповесці «У палескай глушы», якую даследаваў В. Ластоўскі: «Сярод заўваг В. Ластоўскага былі прыклады, пацверджаныя практыкай далейшага нармавання беларускай мовы, але крытыкаваліся і словы, канструкцыі, формы, якія прыжыліся ў беларускай літаратурнай мове. Сярод 38 заўваг на адрас русізмаў былі абгрунтаванымі 17, сярод 15 заўваг на адрас паланізмаў – 4: громка, калясо, настаяшчы, нядзеля ‘тыдзень’, паказацца ‘здацца’ ...» [9, с. 40]. А ў ТСБМ дадзены назоўнік узгадваецца ў двух значэннях: 1. Сёмы дзень тыдня, агульны дзень адпачынку. *Час бяжыць: вось толькі ўчора была субота, а сёння ўжо і нядзеля*. Крапіва. *Усе дні тыдня Аўгіня з нецярплівасцю чакае нядзелі*. Бядуля. 2. Тое, што і тыдзень. *Плылі ў турбоце дні, нядзелі*. Колас [10], прытым, што другое сустракаецца радзей, пераважна ў мастацкіх тэкстах. Так, калі Коласам быў ужыты русізм у творы «У палескай глушы», верагодна, што ў «Рыбаковай хаце» таксама выкарыстоўваецца менавіта ён. У гэтым выпадку С. Гарадзецкі не памыліўся. Кантэкстуальна чытачу становіцца зразумела, што размова ідзе хутчэй пра тыдні, чым пра дзень, які замыкае тыдзень (словы належаць да аднаго семантычнага поля) і ў прыведзеным кантэксце таксама можа выкарыстоўвацца ў першым значэнні. Калі падсумаваць нашы разважанні, перад намі прыклад таго, што міжмоўная аманімія – праблема ў працэсе перастварэння, якую нельга ігнараваць і якая абвастраецца, калі мастацкія перакладныя тэксты адрасаваны не толькі чытачам, але і выкарыстоўваюцца перакладчыкамі.

Што датычыцца змен на пунктуацыйным узроўні, то намі было выяўлена, што З. Беракава часам замяняе арыгінальныя сцвярджалыя сказы клічнымі. Н. В. Якавенка пісала: «Суб’ектыўнае ўспрыманне перакладчыкам мастацкага тэксту з яго сістэмай вобразаў, шэрагам агульных

і аўтарскіх асацыяцый, моўных асаблівасцей, веданне гістарычнай і культурнай абумоўленасці арыгінала ўплывае на складаны працэс перастварэння і далейшы лёс перакладнога твора. Таму важнай акалічнасцю працэсу перастварэння з’яўляецца чытацкая эмпатыя перакладчыка – здольнасць станоўча ўспрымаць твор, прыхільна ставіцца да яго, разумець аўтара, суперажываць яму і яго героям, пранікацца думкамі і пачуццямі, адлюстраванымі ў творы, разумець ідэю, адчуваць кантэкст» [5, с. 12]. Відавочна, праца з пунктуацыяй падразумявае працу з інтанацыяй. У наступным прыкладзе гэта становіцца актуальным: *Яны адны! Няма і следу – Они одни среди дебрей хмурых – Jsou sami v hustém lese... sami... .* Ва ўсіх трох тэкстах сцвярдженне, што дзяцей пакінулі адных, падаецца з рознай інтанацыяй: у беларускім з клічнай, што перадае абурэнне, у рускім – са сцвярджалльнай, але перад ім былі клічныя сказы, а ў чэшскім пры дапамозе шматкроп’яў паказваецца эмоцыя разгубленасці. Прычым абурэнне – гэта эмоцыя аўтара, а разгубленасць – эмоцыя герояў. Таму тут яскрава праяўляецца тая эмпатыя ў перакладчыкаў, якія зразумелі стаўленне аўтара да сітуацыі і адлюстравалі ў пераствораным тэксце яе напружанасць.

Такім чынам, на прыкладзе разгледжанага раздзела паэмы «Рыбакова хата» намі быў выяўлены шэраг недакладнасцей, якія ўзнікаюць пры перакладзе тэкстаў на розных узроўнях. Арыентуючыся на пераклады, у якіх заўважаны недасканаласці, мы можам знайсці шляхі вырашэння адзначаных праблем: 1) праца з арыгінальным тэкстам і слоўнікамі, падрадкоўнікам (дзе тэкст-пасрэднік выкарыстоўваецца ў якасці апорнага) і кансультантам (аўтар арыгіналу/абазнаны даследчык і да т. п.); 2) наяўнасць грунтоўнай падрыхтоўкі ў мастацкім перакладзе і вершаванні (у працы з паэзіяй). Нават калі перакладчык перастварае з тэксту-пасрэдніка, то варта звяртацца да мовы арыгінала. У глабальным сэнсе мы імкнёмся да максімальнай адпаведнасці арыгінальнаму тэксту, што можа назірацца ў аўтарызаваным перакладзе.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Колас Я. Рыбакова хата [Электронны рэсурс]. URL: https://knihi.com/Jakub_Kolas/Rybakova_chata.html (дата звароту: 20.02.2023).
2. Колас Я. Хата рыбака : поэма : перевод с белорусского. М. : Советский писатель, 1949. – С. 3–12.
3. J. Kolas. Rybářova chatrč : z ruského přeložila Zora Beráková. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, 1960.
4. Мажэйка А. Удзельнік, сведка, творца // Літаратура і мастацтва. 1960. № 96. С. 3.

5. *Якавенка Н. В.* Мастацкі пераклад з роднасных моў: арыгінальны тэкст і працэс перастварэння: аўтарэф. дыс. ... докт. філал. навук : 10.01.01 ; 10.01.08. Мінск, 2021.

6. *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého. Praha : Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1971.

7. Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) [Электронны рэсурс]. URL: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=l%C3%ADvanec&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> (дата звароту: 28.02.2023).

8. Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) [Электронны рэсурс]. URL: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=blin&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> (дата звароту: 28.02.2023).

9. *Занрудскі С. М.* Пурыстычная мовазнаўчая спадчына 1920-х гг. Вацлава Ластоўскага і Янкі Станкевіча // Роднае слова. 2018. № 7. С. 40–42.

10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы [Электронны рэсурс]. URL: <https://verbum.by/tsbm?prefix=%D0%BD%D1%8F%D0%B4&page=2> (дата звароту: 20.02.2023).